

Ting som redskap

Jonas Frykman

Ting i dagligt bruk

By 'intellectualism' as an indictment is meant the theory that all experience is a mode of knowing, and that all subject-matter, all nature, is, in principle, to be reduced and transformed till it is defined in terms identical with the characteristics presented by refined objects of science as such. The assumption of 'intellectualism' goes contrary to the facts of what is primarily experienced. For things are objects to be treated, used, acted upon and with, enjoyed and endured, even more than things to be known. They are things had before they are things cognized (Dewey 1929).

Den amerikanske pragmatikern John Dewey pekade i detta berömda citat på erfarenhetens betydelse vid all form av bildning. Han underströk gång på gång faran av onödig "intellektualisering". Inte av förakt för förnuftet eller det rationella undersökandet, utan av rädsla för att världen blir abstrakt och därmed begränsad. Att veta något är nästan detsamma som att känna. Det betyder hela registret från den haptiska beröringen till de kroppsliga färdigheterna och känslan av att behärska något. Att veta och att känna till handlar ofta om denna kroppsliga färdighet, en rent fysisk förmåga att hantera både ting, sociala relationer och tankemönster (Frykman & Löfgren 2004). En sådan kroppslig kompetens omfattar med andra ord också den kognitiva förmågan. Eller med en känd iakttagelse från Maurice Merleau-Ponty: Medvetandet är inte i första hand en fråga om att jag *tänker*, utan att jag *kan* (Merleau-Ponty 1964, Moran 2000: 431). Känslan

av att behärska världen bygger på den djupa förtrogenhet som uppstår när man upptäcker att man kan repetera ett tankemönster eller ett handlingsmönster och finner att det fungerar. Det ligger en hel kontinent av inläring och försiktig *trial and error* bakom den enkla iakttagelsen "Jag kan upprepa mina tidigare handgrepp," säger Alfred Schutz (1995:7). Hur de fungerar är sedan i sin tur helt beroende av den omvärld, eller den miljö som man befinner sig i. Det är denna iakttagelse som ligger till grund för Pierre Bourdieus teorier om *habitus* (Bourdieu 1977). Eller med andra ord hur en social och materiell omgivning blir aktivt förkroppsligad av enskilda människor.

Så visst kan man överföra den observationen från bildningens värld också till kultur och människans umgänge med tingen. Kanske är det så att den *intellectualism* John Dewey talade om ibland bättre återspeglar den kultur som den bildade etnologen lever i än den värld han eller hon merendels är satt att studera. Det är samtidigt ett dilemma som är mindre påträngande just inom etnologin som ständigt pendlar mellan skrivbordet och fältarbetet, mellan analysen och studiet av hur folk faktiskt omsätter olika former av kunskap i sin vardag.

Etnologin har ända sedan grundandet haft den vetenskapliga traditionen av att vara studiet av "folklig kultur". Vad det folkliga sedan är kan diskuteras i det oändliga. Men är det möjligen ett annat sätt att uttrycka att studiet

merendels rör sig om "situerad praxis" (Frykman & Gilje 2003) – alltså vad folk gör och säger i vardagligt *handlande*? Och att etnologen skall förstå handlandet utifrån aktörens intentioner och kunskaper. Inte sällan sammanfaller det perspektivet med påståendet om att *things are things had before they are things cognized*. Eller uttryckt på ett annat sätt: Omgivningen blir begriplig för aktören genom de ting han eller hon känner – alltså vet att hantera och sköta. Långt mer så än de scheman eller det abstrakta vetande man bär på. "Människor har en fallenhet för att tänka och handla med hjälp av ting", skriver den brittiske geografen Mike Crang och fortsätter: "Medvetandet är sällan fritt flytande utan är alltid ett medvetande om *något*" (Crang 1998:109f).

Den som undersöker människors handlingar i konkreta situationer får alltså svårt att utsluta den materiella och sociala kontexten och hur människor samverkar med dem. Filosofen Martin Heidegger skulle sannolikt ha stämt in och sagt att människors *Dasein* och "vara i världen" inte så mycket är en följd av vilja eller kognitiva operationer, tro eller kunskaper, utan fastmer en praktisk vardaglig orientering med hjälp av tingen (Polt 1999:47). Denna mer filosofiska utgångspunkt verkar ha fungerat närmast som en självklarhet i en stor del av den etnologiska forskningen genom åren, om än sällan problematiserad.

Med den iakttagelsen i bakhuvudet kan det vara tid att förhålla sig lätt kritisk till de locktoner som kom ifrån den lingvistiska textanalysen som blev så inflytelserik under 1990-talet. De sjöng om analytiska strategier som i sann postmodern anda lade större vikt vid vad tingen *betydde* än hur de hanterades och brukades. De två dimensionerna kan aldrig skiljas från varandra. Tar man blott upp den ena, blir analysen haltande. Det vore som att skriva om bilars symbolvärde, den status de medför för ägaren och det begär folk känner efter att äga just det senaste exemplaret av

en Jaguar, Porsche eller Mercedes, utan att fundera över hur de använder bilen.

När jag väl sitter i förarsätet blir en serie med handlingar självklara. Inte bara att jag finner familjemedlemmarna i lämpligt antal som väntar på att få åka med på turen till landet utan ett helt mönster av beteenden som handlar om trafiken och dess regler läggs i framkallningsbadet. Jag stannar vid stoppljus, släpper fram fotgängare, gasar när jag kommer ut på motorvägen och uttalar mig nedsättande om andra bilisters idiotiska körsätt och säger strängt till barnen i baksätet att inte slåss nu när vi susar fram i högsta fart. Bilen blir inget som jag tänker *på* utifrån vad den representerar, utan något materiellt som jag tänker *med*. Frågan kan också ställas i vad mån jag över huvud taget tänker. Det är snarare en serie med känslor, reaktioner och handlingar som sitter i kroppen.

I den här artikeln vill jag därför visa på vad som händer när forskare utifrån en fenomenologisk inspiration försöker "gå till tingen själva" i konkreta situationer. Alltså vad man kan vinna på att se tingen som redskap, vid sidan av det självklara i att se dem som representationer eller symboler. Den kulturanalytiska skickligheten i att "läsa kultur" eller "avkoda budskap" handlar lika mycket om att se hur *meddelaren*, *medmänniskan* brukar tingen, som att lägga in tolkningar om vad de eventuellt betyder.

Svärdet i handen

Det verkligt besvärliga med varje fenomenologisk analys ligger på det metodiska planet. Det är som utropet Halleluja! – lätt att säga men svårt att göra. De kräver ju att man som forskare arbetar "inifrån", försöker förstå den *mening* som tingen har och som de skapar. Då är det merendels lättare att på distans *tolka* dem. Det kräver ett närmare förhållningssätt att visa hur de bildar mening för aktören. Närheten och inlevelseförmågan betyder att man som forskare är beredd att uppege sin po-

När Kapten Sabeltand kommer till Bergen vet hans "besättning" hur de ska välkomna honom.
Foto: Kirsti Mathiesen Hjelmdahl.

sition av att veta mer. Det riktigt enkla visar sig ibland vara det riktigt svåra därför att det implicerar oss själva. Vi behöver engagera oss på aktörens nivå (Jackson 2005).

Men det handlar också om något minst lika svårt, men samtidigt förunderligt enkelt: Att bibehålla den naiva förundran över tingens inneboende magi och egenskaper. Hur kan man gå till ”tingen som de är”? Hur går det till när man tänker bort redan rationella eller färdiga tolkningar, gör upp med sina *fördomar*, sin *förförståelse* – och rycker undan den slöja som det till synes självklara drar över tingen? Ofta nog innebär det en medveten vilja att av-lära sig, glömma, *dis-remember* (jfr Jackson 1998). Inte för att avhända sig sina analytiska instrument, utan för att dessa ibland kan vara ett hinder för att se vad som i själva verket pågår. Teorier som kastas som ett raster över det man observerar skapar en förförståelse av objektet som är rationalistiskt grundad – precis det John Dewey talade om i sin kritik. Vår relation till tingen (liksom till människor och till idéer) är så sammansatt att vi behöver öppna våra sinnen för den komplexiteten. Då är intellektualismen ett bra redskap, men ett bland flera. Nyfikenheten kräver många infallsvinklar. Tanken att gå till ”tingen som de är” är alltså ett försök att vidga synfältet utöver den begränsning det alltid innebär att veta vad det är man letar efter. Risker är nämligen att det är precis det man hittar.

Inte överraskande har några av de tacksamma empiriska analyserna också tagit vägen via studiet av barn. Forskaren smittas så lätt av barnens egen förvåning och kan aktivera sina egna naiva drömmar och lekar.

För varje norsk grabb är dramatikern Terje Formoe's sjörövare, Kapten Sabeltand, den sanne vägvisaren in i äventyrens land, berättar etnologen Kirsti Mathiesen Hjemdahl i en tankeväckande avhandling om barns upplevelser av temaparker i ett samtida Norge. Sommartid flockas barn i hundratusental

längs stranden av utomhusscenen ”Kjuttarviga” för att följa piratens framgångsrika jakt på den stora guldsalten (2003:126 f). Här i anslutning till temaparken Kardemomme By vid Kristiansand, kan de få en stunds andlös spänning till priset av några hundralappar. Klädd i randig tröja, med en lapp för ögat och ett svärd i handen kämpar sjörövarkaptenen oöverberrömligt bland skurkar, fullriggare, kanoner och plankor. Efter föreställningen kan barnen köpa både mundering och sagor på platsen. Konsten att klä ut sig till Kapten Sabeltand och knyta ett träsvärd vid sidan är en färdighet som pojkar – och också en del flickor – praktiserar jämsides med att de lär sig gå. Knappt finns det någon Sabeltand-fri zon i norska barnvärldar, framhåller hon.

Men en sådan närvaro och barnlig identifikation är inte oproblematisk i de vuxnas ögon. Det som de små busarna symboliserar lämnar knappast någon engagerad barnpedagog oberörd: Tydliga könsroller med våld och erövring som stående ingredienser; kommersialismens och materialismens intåg i barnvärlden; en långsam men obönhörlig inskolning till förebilder som förhoppningsvis aldrig någonsin skall behöva realiseras. Hur långt är egentligen steget från träsvärd till maskingevär?

Men kanske återspeglar farhågorna mest av allt de vuxnas sätt att ständigt leta efter orsakerna, drivkrafterna bakom leken, skriver Mathiesen Hjemdahl. Som om det fanns någon orsak! Det är som om man längtar efter att få sätta in barnens upplevelser i en färdig narration som handlar om barns utsatthet i ett senmodernt, kommersialiserat samhälle där föräldraauktoriteten och dygden ständigt hamnar på mellanhand. Kanske är det bättre att gå till lekens, till handlingens egen logik än att se den som resultatet av något annat. Vad är det John, Thomas och Magnus plötsligt upptäcker att de kan, när de står där med lapp för ögat och svärdet i handen, frågar hon med strategisk naivitet:

Det sker något med den som har ett svärd i handen. Han, för det är oftast en han, får en tydligare hållning, ryggen rätas ut, handen lyfts; blicken blir sökande och uppmärksam. Han blir verkligen på hugget, klar att möta all världens faror och överraskningar. Med svärdet i handen förvandlas världen till ett slagfält, buskar till tioarmade bläckfiskar, träd till gruvmonster och de gamla klasskamraterna till sjörövare beredda att stjåla själva guldschatten. Till och med urtrista promenader på flera kilometer kan svischa förbi som i en dröm; med hjälp av svärdet blir sträckningen omgjord till en kamp, tävling och lek. Och den som har en tydlig hållning blir själv tydlig i världen. Så som grabben jag mötte på söndagstur. Han utkämpade en våldsamt fäktning med varje parkeringsmätare. "Ger du dig nu?", utropade han medan han fäktade så som bara sjörövarhjältar kan. Efter ett par sekunders kling, klang och kling igen, rätade grabben begejstrat upp sig, stod en stund som för att ta in segerruset innan han fortsatte till nästa. Någon jämbördig kamp var detta långt ifrån. Hjälte blir den som har svärdet i handen. Världen blir möjlig att besegra och behärska (2003:160f).

Ting som text

Här finns ett förundrans barnsliga alternativ till det starka paradigmet som växt fram inom kulturvetenskaperna – eller åtminstone ett värdefullt komplement. Tanken att man kan analysera en kultur via vad symboler och beteende står för, representerar, förutsätter en forskare med överlägsna kunskaper. Och det är särskilt tacksamt att ha den attityden i förhållande till barn. De tillhör ju ändå ett växande släkte som så småningom skall "bli som vi". Här läggs nästan grunden till en nästan omedveten barnrasism eftersom betraktaren på fler än ett sätt kan se barnen uppifrån.

En av de vanligaste metoderna etnologer använder för att komma ur dilemmat med de självklara fördomarna, är distanseringstekniken – att exotisera och göra tingen främmande genom att se dem som "något annat". "Barn är ett folk och de bor i ett främmande land." Det är fruktbart, överraskande och ofta klargörande. Men här finns samtidigt en inbyggd svaghet. Perspektivet gör lätt något med fors-

karens relation till tingen – de blir till tecken. Tecknen ingår i någon ordning som är dold för aktören, men som forskaren kan blottlägga. Det perspektivet och arbetssättet lanserades framgångsrikt under 1980-talet i flera verk och läroböcker (se t.ex. Frykman 1977, Frykman & Löfgren 1979, Ehn & Löfgren 1982). Det var starkt influerat av antropologen Clifford Geertz olika kultur- och teckenanalyser och det byggde vidare på de brittiska symbol- och strukturstudierna med sådana förgrundsfigurer som Mary Douglas och Edmund Leach som ikoner. Det hade en starkt lingvistisk inspiration och det kom att kallas för "den nya antropologin" (jfr Hastrup m.fl. 1975). Vilken relevans har studiet av språk för förståelsen av samhället och kulturen?

På många olika sätt var detta en föregångare till vad som senare kom att uppfattas som postmodernismens studier av kultur som narrationer, texter eller som symboler som forskaren skulle "avläsa" och "avkoda". Den etnologiska kulturalanalysen så som den växte fram i Norden var betydligt mer varierad som en vetenskaplig metod än det sätt på vilket begreppet "kulturalanalys" senare kom att brukas inom litteratur- eller lingvistiska vetenskaper – eller de riktningar som samlades upp under hatten "Cultural Studies". Den empiriskt arbetande etnologin behövde luta sig mot såväl marxism som strukturalism och symbolisk interaktionism (jfr Ehn & Löfgren 2001). Det mest framträdande draget i den etnologiska ämnestraditionen var just att ständigt försöka återvända till erfarenheten, till hur kultur omsattes i praxis bland människor i konkreta situationer. Men i andra "kulturstudier" kom den här "lingvistiska vändningen" – att se kultur som tecken och symboler – att direkt appellera till existerande inomvetenskapliga traditioner. Så kom också inslaget från discipliner som idéhistoria, litteratur och filosofi att få starkt genomslag också inom etnologin. Diskursanalys, som var ett av redskapen, kom att bli ett viktigt undersökningsinstrument också för

flera beteendevetenskapliga discipliner.

Det var närmast för att återställa balansen, som intresset för fenomenologi tog fart i början av 2000-talet. Två ben är stadigare att stå på än ett och det fanns som synes också en så lång tradition av att bedriva studier av människors vardag, att den teoretiska inspirationen i riktning mot naiviteten föll sig ganska naturlig. Att ta steget närmare erfarenheten och den konkreta världen var relativt kort. Dämpa ”intellektualismen”, se hur världen hanteras, skulle man ha sagt med pragmatikern Deweys ordval. Om sådana sammansatta fenomen som erfarenhet, skicklighet, färdighet, vana och känsla blev till kulturella (lingvistiska) konstruktioner hamnade de mer eller mindre i skamvrån. Mer än representationer är de tvärtom de filter varigenom människor upplever världen.

Konstruktiv kulturkritik

Det blir dock nästan en ironi när man kritiserar konstruktivismen och den lingvistiska vändningen för att dölja den verklighet människor ingår i. Dess mål var ju från början det rakt motsatta. Genom att dekonstruera, ifrågasätta sådana sanningar som generationer byggt upp hade man fått redskap för att se hur ideologier vann spridning och hur hegemonier etablerades. Hur konstruerades de verkligheter som människor fick finna sig i att leva i? Kultur och samhällsvetenskaperna fick möjligheter att visa på hur det gick till när diskursiva sanningar vann genklang. Hur har patriarkatet förnyats och manliga könsmaktsordningar blivit så självklara? Hur har kolonialherrar kunnat fortsätta att utöva sin makt genom kulturella härskartekniker? Vilken kulturell makt utövas genom kategorisering och klassifikation – genom att benämna andra som exotiska, främmande, avvikande? Hur skapas kategorin invandrare som en grupp utrustade med frånvaron av det som svenskar bar på osv. Hur konfronterades olika diskurser med varandra? Här öppnades en mycket fruktbar

arena för kultur- och ideologikritik. Men som alltid var det något som gick förlorat längs vägen.

Till en början blev detta språkvetenskapens triumf över samhällsvetenskapen menade de amerikanska historikerna Victoria Bonnell och Lynn Hunt i en inflytelserik samlingsvolym vid slutet av 90-talet. ”The Cultural Turn”, som de kallade förändringen, kom att föra med sig att kultur och tolkning kom att ersätta studiet av sociala villkor och materiella förutsättningar. Särskilt var de kritiskt inställda till den brist på handling, det materiella och situationella som lyste igenom hos idéhistoriskt inspirerade studier.

If culture or language entirely permeated the expression of meaning, then how could any individual or social agency be identified? Where prisons or clinics, two of Foucault's particular sites of analysis, produced by universally shared mindsets rather than by concrete actions taken in the interest of certain social and political groups. To make a long and complicated story overtly schematic, the cultural turn threatened to efface all reference to social contexts or causes and offered no particular standard of judgement to replace the seemingly more rigorous and systematic approaches that had predominated during the 1960's and 1970's. Detached from their previous assumptions, cultural methods no longer seemed to have any foundation (Bonnell & Hunt 1999: 9).

Och den grund som dessa två forskare efterlyste handlade alltså om *agency* – alltså om handling och verkan av handlingen. Den kan inte alltid förutsägas av eller inneslutas i diskursen. Det är skillnad på vad folk säger att de skall göra och vad de sedan faktiskt har för sig och vilka konsekvenser detta får. Vinsterna man gjorde i att analysera kulturella strukturer gick lätt förlorade i förståelsen av sociala relationer (jfr Ekström 2005).

Men den debatt som följde inom etnologin anknöt också till hur mening skapas. Medan *tolkning* sätter forskaren i centrum är *meningsskapandet* någonting där aktören och hans eller hennes värld blir det naturliga. Kan

man som forskare, utifrån tolkandet av texter, symboler eller andra representationer få verklig kunskap om den mening som aktören själv lägger i sitt handlande? Det fanns en uppenbar risk för att man drog slutsatser ovanför huvudet på dem som man studerade. Likaså fanns det en tendens till att forskaren gjorde sig mer hemmastadd i studiekammarens eller bibliotekens bokhyllor än i vardagen.

Samtidigt som man tar människors upplevelsevärldar på allvar måste man ju kunna kombinera detta med analysen av övergripande strukturer, diskurser eller texter. Detta var och förblev etnologins speciella dilemma. Trots annorlunda intentioner fanns det en risk för att de radikala frågorna i stället för att närma kom att fjärma forskarna från studieobjektet. På så sätt blev det som hittills lite övergripande har kallats för den lingvistiska vändningen eller diskursanalysen att bli början till kulturforskarnas och humanisternas marginalisering i stället för att leda till ett förstärkt politiskt engagemang (Damsholt & Nilsson 1999).

Om själva handlingarna och människors eget meningsskapande riskerade att falla ut ur synfältet, kom ett liknande öde också att drabba den härva av omständigheter som ofta leder människor i deras vardagliga liv. Det betyder, som sociologen Scott Lash beskrivit det, allt det irrationella, det magiska, känslomättade, kroppsliga – själva platsen där man lever och de historier och minnen som är förbundna med den – familjeband, känslan av ömsesidighet och beroenden, övergivenhet och förtvivlan. Utan att det var avsett blir aktörerna i så fall reducerade till mycket rationella varelser som därför är sanna banerförare för moderniteten. Det är tankens, inte handens teorier (Lash 1999:5 ff).

Först genom ett sådant tänkande kunde pojkarnas upptagenhet av sjörovarmystiken när de agerade Kapten Sabeltand *mutatis mutandis* ses som resultatet av profitörernas manipulationer och ideologiernas makt. Vad

barnpedagogerna runt de små piraterna glömdes bort när de enögt såg på de intentioner som producenterna haft och de konnotationer som dessa hade till mansmyter och våldsförhållande, var samma sak som förblev dolt för forskarna. Svärdet gjorde någonting med platsen, situationen och den som bar det. Praxis blev annorlunda än instruktionerna just för att de omsattes – och äventyrades – i pågående handling.

Tingens liv

Och visst fanns det många poänger att hämta för kritikerna genom att visa på det ensidiga i att använda en begreppsapparat som var avsedd för språkliga sammanhang på en materiell och social värld. Allt är inte narrationer, tecken och uttryck; upplevelser är mer sammansatta än berättelsen om dem, symboler får sin kraft av sin mångtydighet och sitt brukssammanhang osv.

Bergenetnologen Connie Reksten-Kapstad studerade i sin avhandling den så kallade "Gaskraftssaken", där målet var att se hur ett politiskt motstånd mobiliserades och växte fram. Det var en långsam, steg-för-steg-artad process där det var ganska osäkert vilket slutresultat missnöjet skulle ta sig. Och hon råkade ut för problem när hon i samtida teoribildning fann att: "Kultur blev betraktat som ett uttryck – det vill säga som ett färdigt resultat" och inte ett resultat av pågående handling (Reksten-Kapstad 2001:11). Hon var just intresserad av hur ungdomar upptäckte, skapade och använde sig av symboler och ting inom miljökampen. Det var inte en färdig mall eller en given tolkning som de gick in i när de samlades här i skärgården utanför Bergen. Många ville se kampen blott som en fortsättning av den världsberömda Alta-aktionen från de varma åren 1978–79. Sedan dess hade mer än tjugo år förflutit och erfarenheterna från då hade blivit till minne. Det betydde att man satt inne med svaret, man visste hur det gick – nu hade blivit då. Men

nu, just nu rådde osäkerhet, mängder av möjligheter stod öppna. Och de som samlades i tältlägret kunde inte se tillbaka, de var tvungna att se framåt. Reksten-Kapstad blev fångslad inte av hur idéer så mycket som föremål och platsen i sig kom att uppträda som aktörer. Det var det material som fanns där som blev till engagemangets verktyg och redskap. Tillsammans med det engagemanget kom de att bilda utgångspunkt för politik och handling. Tält som tidigare kommit till användning vid de berömda protestaktionerna uppe vid Alta på 1960-talet bar visserligen på historiska innebörder men som föremål satte de också igång handlingssekvenser och öppnade för insikter och upptäckter. Tingen samlade och tingen handlade; de väckte motsägelser, löje och instämmande; platsen där miljövännerna slagit upp sitt läger var inte en tom yta utan blev en medaktör i formandet av protesterna.

Men om tingen på det viset sågs utifrån sin tingslighet – vad de kom att generera och hur de fungerade som redskap – kom de att bli vittnesbörd om något annat än sig själva, menade Reksten-Kapstad. Om man i tolkande anda ville undersöka hur de ”dröp av mening”, eller ”befann sig i semiotisk rörelse” – vilket hade varit en stimulerande perspektiv på 80- och 90-talen – så fanns det risk för att deras *betydelse* kom att bli viktigare än deras funktion. Vad hände då med deras karaktär av att vara redskap, att vara handfasta och gripbara storheter? Vad betydde lukten av klorofyll när man vaknar i tältet på morgonen, när man hör ljudet av matkärl som slamrar vid vattenkranen och ser en flick av den blå himlen när man viker undan tältduken? Hur skall jag kunna skildra i ord, det som utgjorde den värld i vilken idéer blir attityder och självklarheter, undrade hon. Varför är vi så fattiga på språk för det som skulle kunna kallas för en ”etnologisk sanseologi” (2001:136)? Var fanns tingens motstånd, deras tröghet och energi? Hur vilade de i handen, stötte mot kroppen? Var de inbjudande, kantiga eller förföriskt

lockande, var de stora eller små; hur luktade och smakade de och vad vägde de (Reksten-Kapstad 2001:123ff)?

I rörelse

Betraktade i stället för *hanterade* blir tingen onödigt abstrakta och inte *things had before they are things cognized*. Som varje redskap, verktyg eller föremål är de ju annars något som man tänker *med* mer än man tänker *på*; som man *känner sig för* med mer än projicerar mening in i, som uppmanar till *hand-ling* lika mycket som till *efter-tanke*. Faran i att inte uppmärksamma att tingen, med Heideggers terminologi, är *zu handen* (tillhanda) är att de reduceras till att bli *vor handen* (förhanda), åskådningsobjekt. Inte redskap utan utställningsföremål, inte föremålet ”i rörelse”, som Nils-Arvid Bringéus uttryckte det, utan ”i vila” (jfr nedan). Vad Heidegger här föregriper är Bruno Latours tolkning av tingen som *aktanter*, som stadda i ständigt rörelse och förmedlare av kunskaper, relationer och värderingar (Latour 1998). När etnologen Håkan Jönsson skriver om mejerivaror i dagens samhälle ser han hur de både bär på budskap och sätter igång kedjor av handlingar och förvandlingar (Jönsson 2005). Det blir helt enkelt en väldigt onödig begränsning att fästa sig vid hur de kan förstås när de också har saker för sig.

Vad väcker då tingen i den som brukar dem, när man tänker med och handlar med dem? Här kan man i all naivitet släppa loss fantasin och lyssna ”inåt”, fråga om det självklara som både för forskaren och för brukaren kan vara så givet att det blivit osynligt bara av den anledningen. Den som bearbetar världen med ett redskap i handen – en hammare, en såg, ett borr – känner sig ofta själv på väg, *i vardande*, säger Gaston Bachelard. Tingen lever när de är i rörelse och de skapar också en rörelse i brukaren. Att övervinna hårdheten i en sten, rista in en form eller ett budskap på dess yta, innebär en sinnlig triumf över ett motstånd,

menar han. Man får utöva sin handaskicklighet, övervinna hårdheten med slughet, energi och med tålmod – eller ge efter för den och anpassa sig. Vilka känslor – aggressivitet och trots – framkallar det hårda; vilken lyhördhet, eftergivenhet och smeksamhet i det mjuka, frågar Bachelard? Vilka ting kan man försvinna in i och mot vilka studsar man tillbaka? Degen har ingen fiende, men det har stenen. Tyget omsluter och ger en värme som stålet aldrig kan skänka. ”Smeden och krukmakaren härskar i två skilda världar.” Vilket kroppsligt och sinnligt förtroende växer till följd av att man fått släppa loss kraften i en våldsam ansträngning? Vilken självinsikt återkallar man hos sig själv genom att ge utlopp för händernas energi? Och vilken genklang väcks när man blir bekräftad av det färdiga resultatet? Här finns fortfarande så mycket att beskriva i en kroppens och sinnenas fenomenologi, men också i tingens kraft att prisa händerna som gjort dem. Det intellektuella projektet däremot har en annan tidsmässig struktur än arbetet med händerna, menar Bachelard. Det blir lätt ett projekt i ordets egentliga innebörd. Det skall genomföras, teser skall vederläggas eller bevisas! Här upprättas en annan hierarki än när man märker hur ansträngning och framgång tätt följer på varandra. ”Det förblir en ledares projekt, ledaren befäller dem som utför projektet. Det upprepar ofta den hegelianska dialektiken mellan herre och slav, utan att dra fördel av den syntes som är det mästerskap som uppnås i arbetet, i arbetet mot materien” (Bachelard 1992:40).

Vad som försvinner om man ser tingen som symboler är såväl deras sinnlighet som deras förmåga att vara redskap och därmed de nycklar som i bruk uppenbarar och förändrar världen, likaväl som den som brukar dem. Det var för att komma till rätta med denna obalans, som intresset för ting åter aktualiserades och som kulturanalysen vände sig till den fenomenologiska traditionen för att söka ny inspiration.

Tingens då och nu

Om tingen nu åter uppmärksammas kanske det på ett ytligt plan bekräftar det påstående som man hör titt som tätt: ”Forskning om ting har åter graviterat in emot etnologins centrum från att under lång tid rört sig i dess periferi.” Det är en tröttsam besvärjelse som upprepas med jämna mellanrum, men det är samtidigt ett erkännande av att tingen på ett unikt sätt haft makten att samla disciplinen. Längre var själva innebörden av ordet etnologi att man sysslade med allmogekulturen från dess materiella sida medan folkloristiken var upptagen av den andliga, berättande. Men som vi kan se av exemplet ovan försiggår studiet av ting hela tiden med nya förtecken. Nu handlar det om att gripa dem i en konkret situation. Och då är det faktiskt situationen som man får fästa blicken vid, inte tinget blott. Vilka potentialer har de som känselspröt, för att öppna världen, men också för att påverka brukaren? Perspektivet kan medföra att man närmar sig tingen från vad Bachelard har kallat deras ”poetiska”, alltså skapande, förmåga. De är mångtydiga, har i olika miljöer förmågan att ge upphov också till något annat än vad som står i instruktionsboken. Bachelard skriver i sin egenartade bok *Rummets poetik*, att ting måste förstås utifrån hur de förmår agera i en viss miljö. De skall inte förstås genealogiskt blott, säger han med en parallell mellan ting och konst: ”Konstnären skapar inte som han lever, han lever som han skapar” (2000:34). Den biografiska metoden är lika begränsande för litteratur- som för föremålsforskningen. Sannolikt skall August Strindberg som författare inte förstås utifrån sitt liv, utan utifrån sina verk med samma rätt som bilen skall förstås utifrån trafiksituationen och inte från sin genealogi eller sitt symbolvärde. Därmed på intet sätt sagt att det är ointressant om folk kör Volkswagen eller Mercedes.

I överförd bemärkelse kan man säga, att träsvärdets potentialer för att generera handling (och kultur) inte självklart utgår ifrån tinget

som sådant eller vad tillverkaren lagt ner i fråga om marknadsföring, utan vad pojken i sin fantasi skapar med dess hjälp där han går bland parkeringsmätare, träd och buskar. Var och en går sin egen promenad och gör det tillsammans med den värld där de vandrar.

Med den inspirationen kan man med förnyad aptit se på materiell kultur och på kulturellt skapande. Och det betyder i de flesta fall att man bygger vidare på den äldre etnologin, men också, faktiskt, på senare års kulturanalys. Här rör det sig inte om ett antingen/eller fastmer om ett både/och. Betydelsen av tinget ligger inkapslad i bruket av detsamma och bruket kan aldrig frigöras från kontexten.

Men här finns ändå några distinktioner som tjänar på att tydliggöras – först gentemot hur man såg på tingen inom den klassiska etnologin. De intog då nämligen ett flertal positioner inom disciplinen. Några var helt krasst relaterade till det vetenskapliga samhälle i vilket dåtidens etnologer var satta att verka. Från och med förra sekelskiftet och framåt, särskilt under den ”klassiska perioden”, mellan 1930- in mot 1960-talen, var etnologin, som ovan nämnts, liktydigt med studiet av allmogekulturens materiella manifestationer. Hus, jordbruksredskap, kläder, heminredning, mat och hantverkarens redskap, fiskarens nät, fångstredskap och båtar var några av forskningens viktiga objekt. Med stor precision skapades klasser, kategorier och underavdelningar i en längtan efter att finna former och ordningar, utbredningar i rummet och i tiden. Framförallt var det härledningen man var upptagen av. Var kom saker ifrån, hur uppstod de, spontant eller via kontakt? Den rumsliga spridningen var egentligen ett av många sätt för att komma åt genealogin. Ingen annan samtida vetenskap – vid sidan av arkeologin – var så upptagen av föremåls utseende, användning och betydelse. Och det var också härifrån man hämtade sin noggrannhet i studiet av föremålen.

Detta perspektiv var både antikvariskt in-

riktat och fungerade som en strategisk avgränsning av disciplinen mot andra grenar av humaniora. Och det öppnade också en yrkesbana för dem som studerade vid universiteten. Allmogekulturen fanns representerad på varje läns- och bygdemuseum och kunskaperna visade studenten på en möjlig yrkeskarriär. Där arkeologen följde lämningarna under jord tog etnologen hand om dem som fanns ovan. Man blev helt enkelt *sakkunnig* och vann framgång och inflytande genom sitt specialiserade vetande. Folkloristiken visade under denna tid intressant nog på andra karriärer inom arkiv, bibliotek och lokal kulturvård.

Med i bagaget från den tidens forskning finns emellertid kvar en intensiv uppmärksamhet, inte bara på hur tingen kunde förstås som ett uttryck för den tid och den miljö i vilken de ingick – utan minst lika mycket som redskap. Detta är på intet sätt ett nytt påfund. ”Vi kan studera dem både i rörelse och i vila, både som instrument i en viss arbetsprocess och som uttryck för en kulturmiljö”, som Nils-Arvid Bringéus skriver i boken som på många sätt samlade upp vetandet från ett knappt århundrades föremålsforskning – *Arbete och redskap* från 1970-talets början (1970:42). ”I vila på utställningen; i rörelse i sitt sammanhang.”

Perspektivets begränsningar låg i, att tingen lätt antog eget liv just som objekt, så att man gärna *inte* såg dem som subjekt, redskap kopplade till brukaren i en bestämd social och tidslig kontext. Det var helt enkelt för frestande att se dem ”i vila på utställningen” eftersom de inte längre fanns i bruk. Deras gärning var över och det var i det slutna minnet, inte i den öppna framtiden som de levde. Som vittnesbörd, källor till kunskap om villkoren i ett förflutet bondesamhälle, fick de däremot nytt liv men då i en annan kontext. Karl Olov Arnstberg har i sin studie av den nordiska etnologins gigant under mellankrigstiden, Sigurd Erixon, visat på hur tingen för honom stod fram som materiella bevis, verifikationer på

förekomsten av ett någorlunda välavgränsat bondesamhälle. Sätillvida definierade både studieobjektet och den som studerade.

Skulle etnologen i sin forskning kartera utbredningen av det sydgötiska huset, kvinnors bindmössor, kubbstolar eller flasktröjor så var det just belägg man behövde. Med hjälp av dem visade man på utbredningsområden, kulturgränser och kulturprovinser. Också i 1950- och 60-talens studier av innovations- och förändringsförlopp blev det tingen som belägg man var angelägen om att lyfta fram som exempel på kulturella processer. De talade om gränser och rörelser, om rikedom och fattigdom, kulturella vägar och avvägar men mer sällan om sig själva, om människor i relation till dem och den vardag som var deras livsluft.

Be-tingade liv

Naturligtvis skulle man idag kunna återvända till studiet av föremålen i allmogesamhället utifrån frågorna om hur livet *be-tingades*. Samlingarna på museer och i arkiv är rika och ofta finns föremålens kontext också beskriven. Återigen kan det vara angeläget att ställa de naiva, barnsliga frågorna och försöka komma förbi de färdiga svar som så lätt förtar nyfikenheten. Svaren har med åren samlats på hög. Beroendet av redskapen var här så annorlunda eftersom de användes för det dagliga livets nödtröft. Det medförde ofta att de gavs flera olika funktioner, samma redskap kunde brukas på en mängd olika sätt. Differentiering inom den materiella världen är någonting som följer på social specialisering och arbetsdelning.

Hur tedde sig livet med lantmannens lätta eller tunga redskap? ”För den som har en hammare blir världen full av spikar”, sägs det. Hur såg skördefälten ut med skäran i handen och med lien? Vilka åkerrenar och hagar blev alls möjliga att skörda? Vilken sinnlighet utvecklades när kvinnorna samlade de mogna axen i särk eller förkläde? Vilken närhet frodades

mellan kvinnor och kor med de redskap och de mjölkningstekniker man hade tillgång till? Vilka trädformationer och grenar såg timmermannen i skogen på jakt efter virke till båtar eller möbler? Hur avtecknade sig skogen med dess djur och mytologiska väsen för den som var utrustad med fångstsnaror, fallstockar, tanor och fångstgropar, havet och avstånd till land för den som vrakade sill från en öppen eka? Vilka drömmar slog den blivande bruden med bommen in i väven när hon satt och vävde brudutstyrseln; vilka arbetsprocesser i linberedningen med odling, rötning, bråkning, skäktning och spinning blev tydliga där vid vävstolen (Palmsköld 2005)?

Det verkligt egendomliga med uppdelningen på den materiellt orienterade etnologin och på en annan disciplin – folkloristiken – som studerade berättelser och det mentala, var att meningen med tingen, de narrationer som ofta var knutna till dem gick förlorade. Det är inte bara så att föremålen väcker handlingar till livs, utan de minns och de drar föreställningar till sig. Tingen fungerade ofta som de instrument varpå berättelserna spelades. Sångerna växte under tiden som man arbetade, som bommen slog eller släggan dundrade. Därför är det en reducering av vår kunskap om hur bondesamhällets liv och tänkande gestaltade sig om vi skär bort tings sätt att forma. Föremålen var varken symboler eller metaforer för något annat. De var den materia som världar skapades av.

Hur en verklighet blir tydlig genom de ting som man använde sig av är minst lika relevant att rikta till hur trafikanter i Los Angeles tänker, känner och blir förbannade genom de bilar som de kör, säger sociologen Jeff Katz (1999). Om vi med honom alltså åter anknyter till bilarna kan man fråga sig: Var börjar kroppen? Hur kan den skiljas från plåtskalet, lyktor och signalhorn? Vilka förarna är och vad de känner beror av de bilar de kör, de situationer de befinner sig i. Bara försök att buffa dig framåt i kön till McDonalds *Drive In*

med stötfångarna som redskap, skall du få se! Bilen är en väl känd sfär – en livsvärld där man vet sig vara i full kontroll. Tingen lyder. Man reagerar på signaler i trafiken med att ge signaler från bilen. Fäller ut pilen, faller in i filen, bromsar vid bromsljus. Man använder olika tekniker för att etablera sig själva i andras ögon, bli en del av den kollektiva kropp som gör interaktion med andra friktionsfri. Det är först när det händer något som signalerna övergår till att bli symboler, som det trygga övergår till att bli främmande och hotande. Få ställen i samhället är så genomsyrade av emotioner, av en ilska som får annars kärleksfulla husmödrar att lägga sig på tutan, visa fingret och uppföra sig på ett helt skamlöst sätt (Katz 1999).

Vid hanterandet av redskapen lösgörs ett inkorporerat vetande, tacksamt att utforska men svårt att berätta om. Det kulturella mönstret finns merendels vare sig i brukaren eller i redskapet. Det uppstår i mötet, i kontaktytan dem emellan. Och då etablerar det sig som en självklarhet, som automatiserade handgrepp, rörelser och förhållningssätt. Man inte bara tänker och handlar med hjälp av tingen omkring sig. Också tingen ser ut att handla genom oss. Det var väl en öppning emot den mångfalden som John Dewey antydde när han pekade på de kunskaper som ligger förborgade i *things had*. Och om man bara ser på dem som *cognized* finns det en fara i att den mångtydigheten och öppenheten går förlorad. När det gäller att gå vidare längs det spåret finns en ämnestradition inom etnologin att falla tillbaka på. Men det är naturligtvis själva redskapen, våra vetenskapliga teorier, som får den traditionen att leva och förändras.

Jonas Frykman, professor
Etnologiska institutionen, Lund

Referenser

- Arnstberg, Karl Olov 1989: *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixsons etnologi*. Stockholm: Carlssons.
- Bachelard, Gaston 1992: *Jorden och viljans drömmier*. Lund: Skarabé.
- Bachelard, Gaston 2000: *Rummets poetik*. Lund: Skarabé.
- Bonnell, V. E. & L. Hunt 1999: *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bringéus, Nils-Arvid 1970: *Arbete och redskap. Materiell kultur på svensk landsbygd*. Lund: LiberLäromedel.
- Crang, Mike 1998: Place or Space? I: David Bell & Stephen Wynn Williams (red.): *Cultural Geography*. London: Routledge.
- Damsholt, Tine & Fredrik Nilson (red.) 1999: *Ta fan i båten. Etnologins politiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Dewey, John 1929: *Experience and Nature*. 2:a uppl. La Salle, Illinois: Open Court.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1982: *Kulturanalys*. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 2001: *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ekström, Anders 2005: Den falska återkomsten. Om gammal och ny kulturhistoria. *Kulturella perspektiv*. Nr 4.
- Frykman, Jonas 1977: *Horan i bondesamhället*. Lund: Gleerups.
- Frykman, Jonas & Nils Gilje 2003: Introduction. I: Jonas Frykman & Nils Gilje (red.): *Being There. New Perspectives in Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Historiska Media.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979: *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 2004: Hur känns kultur? *Kulturella perspektiv*. Nr 4.
- Hastrup, Kirsten m.fl. (red.) 1975: *Den ny antropologi*. Köpenhamn Borgen/Basis.
- Jackson, Michael 1998: Phenomenology, Radical Empiricism, and Anthropological Critique. I: Jackson (red.) *Things as They Are. New Directions in Phenomenological Anthropology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jackson, Michael 2005: *Existential Anthropology. Events, Exigencies and Effects*. New York: Berghan Books.

- Jönsson, Håkan 2005: *Mjölk – en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Katz, Jack 1999: *How Emotions Work*. Chicago: Chicago University Press.
- Lash, Scott 1999: *Another Modernity, A Different Rationality*. Oxford: Blackwell.
- Latour, Bruno 1998: *Artefakternas återkomst*. Stockholm: Neverius & Santérus.
- Mathiesen Hjemdahl, Kirsti 2003: *Tur–Retur temapark. Oppdragelse, opplevelse, kommers*. Kristiansand: Højskoleforlaget.
- Merleau-Ponty, Maurice 1964: *The Primacy of Perception*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Moran, Dermot 2000: *Introduction to Phenomenology*. London: Routledge.
- Palmsköld, Anneli 2005: *Den feminina textilen*. Del av avhandling (manuskript). Lund: Etnologiska institutionen.
- Polt, Richard 1999: *Heidegger: An Introduction*. London: UCL Press
- Reksten-Kapstad, Connie 2001: *Når handling tar plass. Ein studie av Fellesaksjonen mot gasskraftverk*. Universitetet i Bergen.
- Schütz, Alfred & Thomas Luckman 1995: *The Structures of the Life-World. Volume I*. Evanston: Northwestern University Press.

SUMMARY

Things as Tools

How can we study material culture as tools or actants? This article is discussing the growing inspiration from phenomenological theory within the discipline of ethnology. According to this *meaning* is more to the heart than *interpretation*; agency – how culture *happens* – more than what it is. The development of a critical ethnology founded upon deconstruction of hegemonic or dominating discourses was an important contribution to the discipline in late 20th Century. What was later called the *linguistic turn* brought ethnological research much closer to other disciplines within the humanities.

But ethnology has a special role to play by the focus on *situated praxis* – the study of everyday life – that tells it apart from neighbouring disciplines. Theories that focus upon experience of material culture are now more systematically added to the rich toolbox called *cultural analysis*. They will facilitate a more profound analysis of a wide range of objects – in museums as well as in contemporary culture. In different ways this means reconnecting to a long tradition of studying material culture within ethnology.